

AHOLI TURMUSH FAROVONLIGI VA DAROMADLARI TARKIBINING TAHLILI

Xojiyev Jaxongir Dushabayevich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, "Moliya va moliyaviy texnologiyalar" kafedrası v.b., dotsenti
email: xojiyevjaxongir1@gmail.com

ARTICLE INFORMATION	ABSTRACT
Volume: 1 Issue: 8 DOI: https://doi.org/10.55439/INSURE/vol1_iss8/a21	Ushbu maqolada aholi turmush darajasi va daromadlari tarkibini o'rganilgan. Aholining turmush darajasini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimi o'rganilgan va statistik tahlil qilingan. Respublikamiz aholi turmush darajasi va uni oshirishga ta'sir qiluvchi omillar ko'rsatkichlari baholanib, ilmiy-nazariy tavsiyalar berilgan. <i>mehnat haqi, transfert daromadlar, turar joy, nafaqa, tadbirkorlikdan olingan daromadlar, dividend, iste'mol savati, aholi daromadlari, oziq-ovqat iste'moli, ijtimoiy to'lovlar, ko'chmas mulk.</i>
KEYWORDS	

Kirish (Введение/Introduction)

Har qanday mamlakatning asosiy maqsadi aholi turmush farovonligini oshirishga qaratilgan bo'ladi. Jamiyatning ijtimoiy barqarorligi, iqtisodiy rivojlanishi, tinchligini ta'minlash hamda inson sog'lom va farovon hayot kechirishi uchun davlat kuchli ijtimoiy siyosat olib borishi zarur.

Aholining turmush darajasi ijtimoiy-iqtisodiy kategoriya bo'lib, u kishilarning moddiy va madaniy-maishiy ehtiyojlarining qondirilishi hamda ijtimoiy turmush sharoitining yaxshilanib borishi kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi.

Aholining moddiy ehtiyojlariga oziq-ovqat, kiyim-kechak, turar-joy, yoqilg'i va uy-ro'zg'or buyumlariga bo'lgan talablari kiradi. Aholining madaniy-maishiy ehtiyojlariga insonlarning bilim, malakasini oshirish, maishiy va kommunal xizmat ko'rsatishni yaxshilash kabilarga bo'lgan ehtiyojlari kiradi.

Aholi turmush darajasi davlat ijtimoiy-iqtisodiy siyosati samaradorligini baholashning eng muhim mezonidir. Uni oshirib borish ijtimoiy rivojlanishining asosiy maqsadidir. "Turmush darajasi" tushunchasi zamonaviy talqinda inson faoliyatining barcha tomonlariga taalluqli bo'lgan keng qamrovli tushunchadir.

Bozor munosabatlarga o'tish davrida O'zbekistonda yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga javob beradigan aholi turmush darajasi konsepsiyasini yaratishga zarurat tug'ildi. Mazkur konsepsiyani shakllantirishda so'nggi yillarda jahon amaliyotida keng qo'llanilayotgan "turmush sifati" konsepsiyasining ayrim qoidalaridan foydalanish mumkin.

Turmush sifati konsepsiyasi inson jamoalarining jismoniy, aqliy va ijtimoiy barkamolligini belgilovchi shartlarni shakllantiradi. Bu yerda gap faqat turmush sifati (ovqatlanish, uy-joy, ish bilan bandlik, ta'lim darajasi)ni baholovchi obyektiv omillar haqida emas, balki inson tomonidan o'zining farovonligi, baxt, rohat kabi tushunchalarni sub'yektiv his etish to'g'risida ham bormoqda. Masalan, sog'liq darajasi, oilaviy munosabatlar, ishi, moddiy ahvoli, yaratuvchanlik qobiliyati va hokazolardan qoniqish hayotdan qoniqish hosil qilishning muhim komponenti hisoblanadi. Shunday qilib, turmush sifati konsepsiyasi insonning atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlarini ham o'z ichiga oladi. Bu munosabatlar ehtiyojlarning qondirilganligi va mavjud imkoniyatlarni kutilgan imkoniyatlarga mosligi darajasini tavsiflaydi.

Aholining turmush darajasi aholi hayot faoliyatining ma'lum bir qirrasini to'g'risida tasavvur beradigan ko'rsatkichlar tizimi bilan belgilanadi. Turmush darajasi to'g'risida batafsil ma'lumot olish uchun aholi daromadlari va ehtiyojlari, iste'mol darajasi va tarkibi, uy-joy, mol-mulk, madaniy-maishiy buyumlar va boshqa imkoniyatlar bilan ta'minlanganlik darajasini chuqur o'rganish lozim.

Adabiyotlar tahlili (Обзор литературы / Literature review)

Mamlakat aholisi turmush darajasini baholash va bu boradagi izlanishlar XX asrning 20-yillarida boshlanib, bu borada V.I.Rutgayzer., V.F.Mayer., I.I. Eliseyeva, N.I.Buzlyakov va V.N. Salin boshqalar ilmiy izlanishlar olib borgan. Ularning ilmiy izlanishlarida aholi turmush darajasi o'z mamlakatlari aholisining turmush tarzi, ishlab chiqaruvchi kuchlarining joylashuvi hamda rivojlanishini hisobga olib, ilmiy tadqiq etilgan. Bularning barchasi aholi turmush darajasini o'rganish sohasida bo'layotgan izlanish su'ratlariga, ko'rsatkichlar tizimini ishlab chiqishga ijobiy ta'sirini ko'rsatdi.

Aholi turmush darajasini baholash muammolarini mahalliy olimlardan Yo.Abdullayev, Q.Abdurrahmonov, N.Zokirova, N.M.Soatov, M.G.Nazarov, X.Abulqosimov, A.Vahobov, G.Saidova, S.G'ulomov, B.G'oyibnazarov, E.Akramov, X.Muxitdinov, A.O'lmasov, R.Axarxanov, Sh.Shodmonov, M.Xakimova, D.Rahimova va boshqalar o'z asarlarida keng bayon etganlar.

I.I.Eliseyeva fikricha, O'zbekiston hududlari aholisining pul daromadlari darajasi hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi sezilarli tabaqalanishning mavjudligi bilan baholanadi. Bu bir qancha sabablar bilan bog'liq[1].

V.N.Salin: "Aholi turmush darajasi"- bu aholining iste'moli qondirilishining moddiy imkoniyatlarini tavsiflaydi. U o'z ichiga ijtimoiy hayotning turli ijtimoiy jihatlarini: mehnat sharoiti, aholi daromadlari va xarajatlari darajasi va tuzilmasi, bo'sh vaqtdan foydalanish, sog'liqni saqlash, madaniyat, san'at va hokazolarning rivojlanish darajasini o'z ichiga oladi. Ijtimoiy hayotning ijtimoiy tomonlarini miqdoriy tavsiflash ijtimoiy-iqtisodiy indikatorlar yordamida amalga oshiriladi hamda aholi turmush darajasi va ijtimoiy rivojlanishini statistik o'rganish predmeti hisoblanadi", - deb ta'riflaydi[2].

V.I.Rutgayzer fikricha, aholining pul daromadlarini tahlil qilish o'z-o'zidan ularning moddiy ne'matlar va xizmatlardan foydalanish darajasi, pul jamg'armalari ko'rsatkichlari bilan o'zaro aloqasini nazarda tutadi va bularga qiladigan xarajatlarni ham statistik o'rganishni talab etadi. Bu

tahlilni mukammallashtirish vazifasi aholi yoki oilaning turli maqsadlari uchun qilgan xarajatlarini asosli ravishda ilmiy o'rganishni talab etadi [3].

Aholi turmush darajasini baholash muammolarini mahalliy olimlardan Yo. Abdullayev ta'kidlaganidek, aholi daromadlari oila a'zolari tomonidan muayyan davrda olingan pul va natural ko'rinishdagi mablag'lar qiymati yig'indisini ifodalaydi. Har doim talabda ehtiyojlar darajasi va tarkibi ortib, uning daromadlari miqdoriga bevosita bog'liq ravishda ta'sir ko'rsatadi [4].

Q.X. Abdurahmonov "Aholi statistikasi" nomli o'quv qo'llanmasida "Turmush darajasi deganda, aholining zaruriy moddiy va nomoddiy ne'matlar va xizmatlar bilan ta'minlanganlik hamda ularni iste'mol qilish darajasi tushuniladi" deb ta'rif berilgan [5].

N.Zokirova fikricha, aholi pul daromadlari va iste'mol narxlarini o'zgarishi to'g'risidagi ma'lumotlar asosida iste'mol narxlarini o'sishidan aholi daromadlari elastiklik koeffitsiyentini hisoblash mumkin. Bunda fikrimizcha, ikkala elastiklik xususida gapirish mumkin: bir tomondan, daromadlarning o'sishi iste'mol narxlarining oshishi, ish haqi, nafaqa va tushumlarning oshishiga olib keladi [6].

O'zbek milliy statistikasining ham nazariy, ham amaliy tomondan shakllanishida ilmiy-uslubiy manba bo'lib xizmat qilgan prof. N.M. Soatov tahriri ostida chop etilgan "Statistika asoslari" darsligida mualliflar "Aholi turmush darajasi sotsial-iqtisodiy kategoriya bo'lib, u kishilarning moddiy va madaniy maishiy ehtiyoji qondirilishi hamda sotsial turmush sharoitining yaxshilanib borishi kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi" deb ta'rif berilgan [7].

Q.X. Abdurahmonov aholining turmush darajasiga quyidagicha ta'rif bergan: "Turmush darajasi deganda, aholining zaruriy moddiy va nomoddiy ne'matlar va xizmatlar bilan ta'minlanganlik darajasi, ularni iste'mol qilish darajasi tushuniladi" [8].

M.G. Nazarov tahriri asosida chop etilgan "Ijtimoiy-iqtisodiy statistika kursi" kitobida "Aholi turmush darajasi insonlarning hayot faoliyatining, eng avvalo, iste'mol sohasidagi real ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari yig'indisini ifodalovchi murakkab va ko'p qirrali kategoriya bo'lib, ijtimoiy taraqqiyotning muhim tavsifi hisoblanadi" deb ta'riflanadi [9].

Tadqiqot usullar (Методология/Methodology)

Ushbu tadqiqot mobaynida ilmiy tahlilning umumiy uslublari, shuningdek, maxsus statistik uslublari: anketa orqali tekshirish, statistik guruhlash, tanlanma kuzatish, iqtisodiy indekslar, dinamika qatorlari, korrelatsion-regression tahlil va boshqa usullardan keng foydalanilgan.

Tahlil va natijalar (Анализ и результаты. Analysis and results)

Turmush darajasini ifodalovchi ko'rsatkichlar turli-tuman bo'lib, turmush darajasi konsepsiyasi bilan uzviy bog'liq. Aholining turmush darajasini ifodalovchi ayrim muhim ko'rsatkichlar 1-jadvalda keltirilgan.

Turmush darajasini baholash uchun ushbu jadvalda keltirilgan ko'rsatkichlar:

- darajaga oid ko'rsatkichlar (mutlaq qiymatlar);
- tarkibiy ko'rsatkichlar (darajaga oid ko'rsatkichlarning tarkibiy qismlari);

□ dinamik (darajaga oid ko'rsatkichlarning o'zgarishini tavsiflaydigan, nisbiy) ko'rsatkichlar sifatida hisoblab chiqilishi mumkin.

Nisbiy turmush darajasini quyidagi uchta jihat bo'yicha:

- a) avvalgi yillardagi turmush darajasi bilan taqqoslash;
- b) bir mintaqadagi turmush darajasini boshqa mintaqalardagi (mamlakatlardagi) turmush darajasi bilan taqqoslash;

c) s) amaldagi turmush darajasini odamlarning minimal va oqilona talablarini ifodalovchi ehtiyojlarining rivojlanganlik darajasi bilan taqqoslash orqali aniqlash mumkin.

Aholining turmush darajasini ifodalash uchun jahondagi turli mamlakatlarda turlicha mezonlar qo'llaniladi. Ular orasida minimal iste'mol budjeti, kambag'allik, mutlaq va nisbiy kambag'allik ko'rsatkichlaridan keng foydalaniladi.

Minimal iste'mol budjeti – shaxsning rivojlanishi uchun zarur bo'lgan ma'naviy ehtiyojlar iste'molining ijtimoiy asoslangan minimal darajasini ta'minlaydigan iste'mol tovarlari va xizmatlari turlarining qiymati.

Aholi turmush darajasining asosiy ijtimoiy-iqtisodiy indikatorlarini: aholi pul daromadlari va xarajatlari, uning tarkibi va foydalanilishi; daromad bo'yicha aholini taqsimlash to'g'risidagi ma'lumotlar tavsiflaydi.

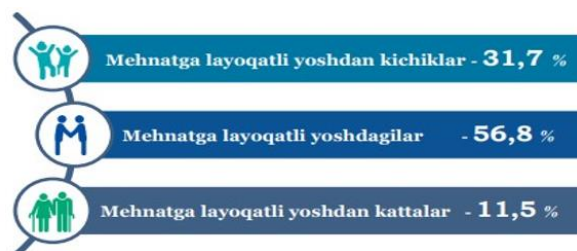
Aholi pul daromadlari barcha kategoriyalardagi aholining mehnati evaziga olgan ish haqi, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi

shaxslarning daromadlari, nafaqa, tushum, stipendiya, qo'yilmalar bo'yicha foiz ko'rinishida mulkdan olingan daromadlar, qimmatbaho qog'ozlar, dividendlar, renta, ko'chmas mulkni, qishloq xo'jaligi mahsulotlari va chorva mollari sotishdan tushumlar, turli xizmatlarni ko'rsatishdan olingan daromadlar va hokazolardan iborat.

Aholi pul xarajatlari va jamg'arish aholining tovarlar va turli xizmatlarni sotib olishga qilgan xarajatlari, majburiy to'lovlar va turli xil badallar (soliq va yig'imlar, sug'urtaga to'lovlar, ijtimoiy tashkilotlarga badallar, tovar kreditiga foizlar va hokazo) hamda shaxsiy jamg'armalaridan iborat. O'rtacha aholi jon boshiga pul daromadlari pul daromadlari umumiy yig'indisini mavjud aholi soniga bo'lish orqali hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining "Davlat nafaqasi to'g'risida"gi qonuniga muvofiq, aholini ijtimoiy himoyalash organlari hisobida turuvchi pensionerlarning tayinlangan oylik nafaqalari pensionerlar soniga nisbat bilan aniqlanadi. Tayinlangan nafaqa hajmi amaldagi qonunlarga muvofiq belgilanadi. Tayinlangan nafaqaning real hajmi belgilangan oylik nafaqalarning o'rtacha hajmini iste'mol narxlarini indeksiga moslashtirish yo'li bilan hisoblanadi. Oilalarning daromad va xarajatlari statistik o'rganish uy xo'jaligi budjetlarini statistik tekshirish asosida har oyda muntazam ravishda oilalarni (turli kasbdagi) tanlab olish asosida amalga oshiriladi.

Uy xo'jaligi budjetlarini tekshirish ma'lumotlari aholi daromad tuzilmalari va iste'mol xarajatlari va aholi turli qatlamlaridagi daromad va xarajatlari o'zgarishini tavsiflaydi, uy xo'jaligi va uning tarkibidagi a'zolarining bandligi bilan bog'langan holda bu darajalardagi farqlarni o'chishda foydalaniladi, daromad darajasini iste'mol bilan bog'langan holda shakllantirishda alohida manbalarning rolini ko'rsatadi; iste'mol talablari o'zgarishlarini bosqichma-bosqich ifodalashda foydalaniladi; daromadlar darajasi va aholi turmush darajasini tavsiflovchi boshqa ko'rsatkichlarni differentsiatsiyalashni ifodalaydi.

1-rasm. Aholi soninig yosh guruhlari bo'yicha taqsimlanishi 2022-yil [10]

Mehnatga layoqatli yoshdagi aholi soni Mehnat kodeksiga muvofiq 16 yoshdan 60 yoshgacha bo'lgan erkaklar va 16 yoshdan 55 yoshgacha bo'lgan ayollardan tashkil topadi (16 yoshgacha bo'lgan bolalar va o'smirlar mehnatga layoqatli yoshdan kichiklar, 60 yosh va undan katta erkaklar hamda 55 yosh va undan katta ayollar mehnatga layoqatli yoshdan kattalar toifalariga ajratiladi).

1-jadval

Aholining umumiy daromadlari tarkibi [11]

	2021-yil	2022-yil
Umumiy daromadlar – jami	100,0 %	100,0 %
Mehnat faoliyatidan olingan daromadlar	65,0 %	65,0 %
Shaxsiy iste'mol uchun o'zida ishlab chiqarilgan xizmatlardan olingan daromadlar	6,70 %	6,3 %
Mol-mulkdan olingan daromadlar	2,1 %	2,3 %
Transfertilardan olingan daromadlar	26,2 %	29,8 %

Aholining umumiy daromadlari hajmi sezilarli darajada o'sishi, asosan, umumiy daromadlar tarkibida 65,0 % ulushga ega bo'lgan mehnat faoliyatidan olingan daromadlar (yollanma ishchilarning daromadlari va mustaqil ravishda band bo'lishdan olingan daromadlar) va 29,8 %ni tashkil etuvchi transfertilardan olingan daromadlarning sezilarli o'zgarishi hisobiga yuzaga kelgan (1-jadval).

Mehnat faoliyatidan olingan daromadlarning umumiy daromadlar tarkibidagi ulushi 2021-yil 65,0 %, 2022-yili esa 61,6 %ni tashkil etdi.

Maxsus son 2024

Mehnat faoliyatidan olingan daromadlarning nominal o'sish sur'ati 2021-yili 123,4 %, 2022-yili esa 115 %ni tashkil etdi. 2021-yilning mos davriga nisbatan 115,9 %ni tashkil etdi hamda aholi umumiy daromadlari nominal hajmining 10,3 %ga o'sishini ta'minladi.

2-jadval

Hududlar bo'yicha aholi jon boshiga umumiy daromadlari, ming so'm[12]

Hududlar	2018-y	2019-y	2020-y	2021-y	2022-y
O'zbekiston Respublikasi	9128,6	10891,3	12122,2	14869,8	17807,3
Qoraqalpog'iston Respublikasi	6808,7	8136,2	9436,6	11286,5	13253,4
Andijon	8412,0	9941,5	10765,9	12946,1	15727,3
Buxoro	11270,6	13075,7	14675,5	18133,4	21382,0
Jizzax	8512,9	9723,3	10951,7	13244,0	15221,2
Qashqadaryo	7827,9	9149,6	10199,0	12180,8	14678,9
Navoiy	13921,4	16926,9	19922,5	24765,0	27420,4
Namangan	6887,6	8293,1	9258,8	11353,5	13880,7
Samarqand	8087,7	9447,9	10522,8	12919,0	15534,2
Surxondaryo	7622,5	8906,0	9745,0	11824,1	14597,2
Sirdaryo	8353,5	9998,4	10938,3	12794,6	15124,1
Toshkent	9401,6	11296,2	13129,4	16260,0	18129,4
Farg'ona	7096,8	8111,8	8853,5	11276,9	13607,9
Xorazm	9536,1	11213,4	12270,6	15756,4	19643,5
Toshkent sh.	18432,1	23674,3	25543,6	30511,1	37518,0

Ushbu 2-jadvalda hududlar bo'yicha aholi jon boshiga umumiy daromadlari tarkibi tahlil qilingan. O'zbekiston Respublikasi bo'yicha aholi jon boshiga umumiy daromadlarini ko'radigan bo'lsak 2018 yilda

9128,6 ming so'mni tashkil etgan. Bu esa 2022 yilga kelib 17807,3 ming so'mni tashkil etgan. Hududlar bo'yicha aholi jon boshiga umumiy daromadlari tarkibi respublika bo'yicha 2022 yilda 2018 yilga nisbatan 38 foizga oshganini ko'rishimiz mumkin.

Xulosa (Заключение. Conclusion).

Xulosa qilib aytganda, aholi turmush darajasini oshirish manbalari ijtimoiy dasturlarning amal qilishi uchun resurs hosil qilish omili hisoblanuvchi iqtisodiy o'sish bilan shakllanadi. Bunda, avvalo, iqtisodiy o'sish bilan ijtimoiy taraqqiyot o'rtasidagi uzviy bog'liqlik shakllanadi. Turmush darajasi statistikasi vazifalariga kishilarning hayot faoliyatiga, moddiy shart-sharoitiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar, hodisalar va jarayonlarni o'rganish hamda hal etilishi muhim bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot muammolarini aniqlash kiradi.

Aholi turmush darajasi ko'rsatkichlarining yaxshi tuzilgan tizimi ijtimoiy siyosatni samarali ishlab chiqish, kam ta'minlangan aholiga yordam ko'rsatish, asoslangan qarorlar qabul qilish, mamlakatda o'tkazilayotgan islohotlarning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini baholash, davlat va hududiy ijtimoiy dasturlarining amalga oshirishini nazorat qilishda muhim ahamiyatga ega. Turmush darajasining statistik tavsiflari uning kompleks baholanishini ta'minlovchi o'zaro bog'langan ko'rsatkichlarning keng tizimiga asoslanadi.

References:

1. Елесева И.И. Статистика. Учебник. – М.: Проспект, 2017. – 448 с.
2. Салин В.Н. Статистика уровня жизни населения (бакалавриат, магистратура). Учебное пособие. 2019. – 189 стр.
3. Рутгайзер В.А. Оценка стоимости бизнеса. 2007. – 448 с.
4. Abdullayev Yo.A., Makroiqtisodiy statistika. 100 savol va javob. – T.: Mehnat, 1998. – 382 b.
5. Abdurahmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti (nazariya va amaliyoti). Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – T.: Mehnat, 2016. – 610 b.
6. Zokirova N. Inqiroz: oqibatlar, bartaraf etish, mehnat muammolari va yangi marralarga chiqish. – T.: Fan va texnologiya, 2009.
7. Soatov N.M. Statistika asoslari. Darslik. 2003. – 743 bet.
8. Abdurahmonov Q.X., Toxirova X.T. Aholini ijtimoiy muhofaza qilish. O'quv. qo'l. TDIU, 2019.
9. Назаров М.Г. Курс социально-экономической статистики. 2000. – 771 с.
10. Abdurahmonov A. Aholi statistikasi. O'quv qo'llanma Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2021-y.
11. Уровень жизни населения 2021. Statistik to'plami. – T., 2021.
12. Abdurahmonov Q. Aholini ijtimoiy muhofaza qilish O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi adabiyoti jamg'armasi nashriyoti. TDIU, 2019. – 159 b.

..